

УДК 930.25 : 94 (47) «1904-1929»

ВСЕРОСІЙСЬКИЙ СЕЛЯНСЬКИЙ СОЮЗ В ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАННЯХ

Олена Бундак

Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна»
Україна, 43020, Волинська область, м. Луцьк, вул. Г. Гонгадзе, 5
e-mail: olenabundak@gmail.com

Історіографія, як самостійна галузь історичної науки, займає все більш значуще місце у системі історичного знання. Зростання уваги до історіографії пояснюється загальним «прискоренням» розвитку історичної науки, інтересом істориків до теоретико-методологічних проблем, обсягом і різноманітністю накопичених історіографічних джерел.

Мета даної статті – на основі аналізу існуючих енциклопедичних видань окреслити ступінь історіографічного висвітлення діяльності Всеросійського Селянського Союзу (далі – ВСС) на території Царської Росії й України у контексті історичної доби.

Особливістю історіографічного процесу у державі є існування цілої низки енциклопедичних видань, які висвітлюють основні проблеми та питання, пов'язані з нашою історією у різні історичні періоди. З огляду на заявлену тематику дослідження, ми проаналізуємо доступні нам енциклопедичні видання, які безпосередньо чи опосередковано звертаються до діяльності ВСС.

Енциклопедичні видання, за визначенням М. Железняка, – «це своєрідний реєстр національних надбань і багатств країни, це свідчення її історичних піднесень і падінь, це та скарбниця, в яку нинішнє покоління кладе все неперехідне й значуще, все те, що хоче залишити своїм нащадкам» [4, с. 5].

Національна енциклопедія – це візитівка держави, це сума знань про її історію, економіку, політику, культуру, побут, про найважливіших представників народу, власне, про все знаменне на її землі.

Праці енциклопедичного характеру з історії України, створені до 1991 р., містять значний обсяг важливої інформації і, без сумніву, залишаються вагомим досягненням історичної науки. Водночас необхідно пам'ятати про політичну заангажованість цих праць, зумовлену догмами та стереотипами комуністичної доби, у зв'язку з чим їхнє значення, як інформаційного ресурсу у сучасних умовах, істотно знижується. Особливо глибоких фальсифікацій зазнала історія українського народу (причому різних

епох і періодів). Щодо опису й аналізу минулого українських земель, які свого часу не входили до складу УРСР, то в енциклопедіях для них раніше майже не знаходилося місця. Спотворювалися реальні (науково обґрунтовані) пропорції щодо висвітлення історичних епох. Так, більше половини усіх статей РЕІУ присвячувалось одному періодові – після 1917 р.

Всеросійський селянський союз – найбільш масова організація селянства є свого роду унікальною, адже вона протягом свого існування двічі «народжувалася» та двічі припиняла діяльність. Закономірним є відображення цієї організації в енциклопедіях як радянського, так і пострадянського періодів. З огляду на що запропонована проблематика дасть можливість незаангажовано здійснити аналіз таких узагальнюючих видань та їх формат визначень і трактувань по окресленій тематиці.

В «Енциклопедичному словнику Брокгауза й Ефрона» у Т. 82 подана історія створення ВСС, під заголовком «Селянський Союз Всеросійський» [1]. В. Водовозов, автор цієї статті, наголошує на участі інтелігентів, переважно із партії соціалістів-революціонерів, в організації селянського з'їзду у Москві (травень 1905 р.), на якому був створений Селянський союз Московської губернії. Аналогічні союзи створювалися протягом літа 1905 року у багатьох губерніях Росії. «31 липня і 1 серпня 1905 р. зібрався у Москві з'їзд, що засідав на приватних квартирах і складався із представників від селянських союзів 22 губерній, переважно центральних і великоросійських. На з'їзді було більше 100 чоловік, у тому числі близько 25 інтелігентів. З'їзд проголосив себе Установчим з'їздом ВСС і визнав необхідність скликання Установчих зборів, обраних всезагальним прямим, рівним і таємним голосуванням, причому одногосно вирішено вимагати права голосу і для жінок; віковий ценз визначений 20 роками. Проте ідея двоступеневих виборів викликала рішучий протест» [1].

Надалі подається аналіз документів Установчого з'їзду, й автор робить висновок, що така програма перетворень, які пропонували-

ся, є близькою до програми соціалістів-революціонерів.

Перший з'їзд ВСС відбувався у Москві 6-10 листопада 1905 р. легально, у будівлі землеробського училища. Уже було присутньо 160 делегатів, у тому числі делегати від Білорусії. За висновками В. Водовозова, на з'їзді панував більш радикальний загальний тон, ніж на попередньому. Аналізуються протоколи цього з'їзду, причому дається посилання на «См. брошюру, изданную главным комитетом все-российского К. союза: «Учредительный съезд Всероссийского К. союза. Протокол» (Москва, 1905; другое издание того же протокола, сделанное в Петербурге 1905 г., тоже в форме брошюры, включает в себе некоторые любопытные подробности, которых нет в первой брошюре, но комитет К. союза берет на себя ответственность лишь за вышеуказанное, проверенное им издание)» [1].

На початку 1930-х рр. у Харкові було засноване видавництво Української радянської енциклопедії (УРЕ) (головний редактор М. Скрипник), що започаткувало новий етап розвитку енциклопедичної справи. Редакційним колективом ставилася благородна мета випустити перше українське універсальне енциклопедичне видання, проте в умовах репресій робота не була завершена. В УРСР у 1944 р. вдруге було розпочато підготовку до видання «Української радянської енциклопедії», але 1948 р. праця над нею знову припинилася. І лише у кінці 1960-х рр. почалося видання «Радянської енциклопедії історії України» у 4-х томах (1969-1972), де було вміщено 9 тис. статей, з них – 4 – публікувалися вперше [6; 7; 8]. «Методологічною основою видання є теорія марксизму-ленінізму, рішення з'їздів і пленумів ЦК КПРС та ЦК КП України. ...Подається чимало статей про революційні події на території України в період першої та другої буржуазно-демократичних революцій в Росії, про робітничі організації...» [6, с. 5]. Проте, енциклопедія, «як відзначають дослідники, мала пропагандистське спрямування, і попри певну кількість корисних довідок з історії України, була насичена не лише відверто тенденційними матеріалами, але й численними статтями з питань жодним чином не пов'язаними з Україною» [4, с. 6].

Саме у даному виданні ми знаходимо відомості про ВСС. Зокрема, у 4-му томі, під заголовком «Селянська Спілка Всеросійська» Н.М. Лещенко, посилаючись на роботи В.І. Леніна, статтю О. Кірюхіної та власну монографію про селянський рух на Україні у роки

першої російської революції, подає відомості про «селянську революційно-демократичну організацію, що виникла влітку 1905 р. під впливом робітничого руху, спрямованого проти самодержавства. Керівництво Спілкою було в руках народницької, есерівської інтелігенції». Виходячи зі статистичних даних, які приводить О. Кірюхіна, автор наголошує, що «в Росії налічувалось близько 500 волосних і сільських організацій С.с.В., до яких входило понад 200 тис. селян. На Україні було 7 губернських, 12 повітових комітетів і понад 120 сільських і волосних організацій С.с.В., які об'єднували десятки тисяч селян» [10, с. 79].

«С.с.В. домагалася націоналізації і передачі селянам без викупу монастирських, удільних та ін. земель, приватновласницьких – частково без винагород, частково за викуп, скликання Установчих зборів, знищення постійної армії і заміни її народним ополченням тощо. Засобами боротьби спілки були селянські страйки, відмова від сплати податків. Окремі організації висловлювались за встановлення союзу з робітниками, за участь у збройному повстанні, конфіскацію поміщицьких земель тощо. Однак дрібнобуржуазний характер С.с.В. визначив половинчастість її програми. Вимагаючи ліквідації поміщицької власності на землю, спілка погоджувалася на часткову винагороду поміщиків та зближення з ліберальною буржуазією. Під впливом спаду революції та репресій царизму С.с.В. пішла в підпілля, і не маючи організації, втратила зв'язки з селянством і на початку 1907 припинила існування» [7, с. 79].

У цій статті дається посилання на Покошицьку селянську спілку, характеристика якої знаходиться у 3 томі аналізованого видання» [8, с. 402]. Ця спілка виникла 30 жовтня 1905 р. у с. Покошичи (нині – Коропський район Чернігівської області). Подана інформація про організацію селянських зборів, на які збиралися не лише місцеві селяни, але й з навколишніх сіл і повітів. На зборах було розроблено статут, який було розмножено на гектографі та поширено по повітах губернії. Керівники цього регіонального осередку М.Д. Яценко, О.О. Кононенко «їздили по селах Кролевецького повіту і закликали селян вступати до спілки, не сплачувати викупних платежів і казенних податей, не коритися владі тощо. 16 (29) січня 1906 року спілку було розгромлено і 8 активних учасників віддано до суду» [8, с. 402].

Українська радянська енциклопедія під назвою «Селянська Спілка Всеросійська», з позицій усталеного «ленінського» радянського підходу подає нам визначення «Всеросійська се-

лянська спілка – масова революційно-демократична організація, що виникла влітку 1905 в умовах піднесення революції 1905-07 в Росії. В Європейській Росії було 470 волосних і сел. організацій С.с.В., у т. ч. на Україні – 120. Незважаючи на ліберально-монархічні хитання, С.с.В., за оцінкою В.І. Леніна, – організація «безумовно революційна в своїй основі» [5, с. 311]. «Програма С.с.В. включала вимоги націоналізації всієї землі і розподілу її в користування тим, хто її обробляє без застосування найманної сили. Остаточне розв'язання зем. питання покладалося на Установчі збори. Після придушення революції 1905-07 організації С.с.В. розпалися. Діяльність спілки відродилася після Лютневої революції 1917, однак вона проводила політику оборонства, підтримки Тимчасового уряду. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції С.с.В. припинила існування» [11]. Далі, слідуючи алфавітному покажчику, ми знаходимо характеристику одного з регіональних центрів ВСС під назвою «Покошицька селянська Спілка» – «одна з місцевих організацій Всеросійської селянської спілки, що виникла влітку 1905 під впливом революційної боротьби робітничого класу проти самодержавства. Її с.с. створено 30.X (13.XI). 1905 в с. Покошичах (тепер Коропського р-ну Чернігівської обл.). Протягом листопада – грудня 1905 в селі відбувалися збори, на яких були сотні селян не тільки з навколишніх сіл, але й з сусідніх повітів. Збори розробили статут спілки. Керівники П.с.с. їздили по селах Кролевецького пов. і закликали селян вступати до спілки, не сплачувати викупних платежів і казенних податей, не коритися владі. 16 (29).I. 1906 спілку було розгромлено, 8 активних учасників віддано до суду» [11].

Аналіз цих двох ґрунтовних енциклопедичних видань дає нам підставу зробити висновок, що висвітлення ВСС відбувалося з наперед визначених і запрограмованих позицій і ґрунтувалися на марксистсько-ленінській методології та цензурному тискові на редакції видань.

У багатотомному радянському виданні «Советская историческая энциклопедия» вміщена стаття М. Симонової, де на двох сторінках подана характеристика цієї селянської організації під назвою «Крестьянский союз Всероссийский». Позитивним, не дивлячись на ідеологічне нашарування, є персональна характеристика головного комітету ВСС на Установчому з'їзді, охарактеризовано структуру організації, подано характеристику основних документів цієї селянської організації. «Установчим з'їздом ВСС було обрано головний ко-

мітет з 5-и інтелігентів (С.П. і В.П. Мазуренки, В.Ф. Краснов, Ф. Медведєв) і 3-х селян (А. Овчаренко з Чернігівської губернії, Хомутов з Сумського повіту Харківської губернії, Г. Шапошніков, пізніше один з діячів Трудової групи в І Думі). Структура організації включала: з'їзди (Всеросійські, обласні, губернські) і комітети (Головний, губернські, повітові, волосні і сільські)» [9, с. 110-112].

Український радянський енциклопедичний словник за редакцією О.В. Кудрицького дає невеличке пояснення, що ВКС – масова революційно-демократична організація, створена влітку 1905 р. Після придушення революції 1905-1907 рр. у Росії організації ВКС розпалися. Відродилися після Лютневої революції 1917 року (притримувалися позиції оборончества, підтримки Тимчасового уряду). Перестали існувати після «перемоги Великого Жовтня» [10, с. 176].

В умовах розбудови нової української демократичної держави змінюється підхід до вивчення історичних подій, процесів і явищ, відкривається можливість з нових методологічних позицій, використовуючи якісно нові підходи, окреслити та показати нову оцінку процесу зародження, функціонування та «зникнення» цієї організації. Проте деякі автори намагаються подати «по-новому» уже існуючий матеріал, не намагаючись відійти від існуючих стереотипів.

Так, в Енциклопедії історії України, виданої Інститутом історії України НАН України, надруковано статтю І. Хміля «Всеросійський Селянський Союз в Україні», в якій автор констатує факт існування селянських спілок в Україні у 1905-1907 рр. Це були масові селянські організації, що вимагали скасування приватної власності на землю та передачу селянам без викупу монастирських, церковних, удільних, кабінетових і державних земель [2]. Під час столипінської реакції селянські союзи припинили своє існування.

Крім того, автор підкреслює, що за відродження ВСС після перемоги Лютневої революції у 1917 р активно взялися трудовики й есери. Головне завдання, яке покладалось на спілки – утримати селянство від неправомірних, анархічних виступів, всебічно підготувати аграрне питання для вирішення на Установчих зборах.

Зрозуміло, що позиція автора статті несе відбиток радянського бачення ролі та значення селянських організацій і трактування революційних подій у цілому. Адже література, на яку посилається автор, є виключно радянською («Поради селянських депутатів та інші

селянські організації (березень-жовтень 1917 г.)». Т. 1, ч. 1. Москва, 1929; Мінц І.І. Історія Великого Жовтня. Т. 1. Москва, 1968).

У низці видань, наприклад, «Енциклопедії Українознавства», взагалі немає згадки про цю велику селянську організацію, яка свідчила про зростання політичної свідомості селянства та його прагнення долучитися до революційних подій, які відбувалися у Російській імперії на початку ХХ ст. [3].

Проте це не зменшує наукової зацікавленості запропонованою тематикою, і дослідження у сфері селянських організацій, їх участі у політичних процесах, організаційних перетвореннях початку ХХ ст. залишаються предметом розгляду різнофахових науковців.

За роки незалежності чимало зроблено для об'єктивного наукового дослідження раніше ігнорованих тем, відтворення повної картини нашої історії, науки, культури, зокрема і для розширення спектру енциклопедичних видань. Основний внесок у цю справу зробили та роблять науковці НАН України, низки галузевих академій і вищих навчальних закладів України.

Загалом сучасний стан вивчення історії функціонування ВСС (у хронологічних рамках 1905-1930 рр.) на теренах царської Росії та в Україні відповідає загальній вітчизняній історіографічній ситуації, з усіма її досягненнями, проблемами та недоліками. Перед дослідниками відкривається простір для перспективного дослідження певних лакун, які чекають своїх науковців. Зокрема, перспективними вважаємо вивчення регіональних аспектів взаємовідносин ВСС і політичних партій; роль і вплив окремих політичних діячів і лідерів партій на ВСС; вплив ВСС на зміну поглядів селянства на різні проблеми тогочасного суспільства; розширення поля досліджень взаємин ВСС з іншими політичними партіями та громадськими рухами початку ХХ ст.; особистісні харак-

теристики керівного складу (соціальна приналежність, зміна політичної партії, особисті переваги керівного активу щодо політичного ідеалу та вирішення аграрного питання); більша увага щодо аналізу присудів місцевих організацій Селянського союзу, зокрема, простежити на їх прикладах ментальні характеристики та соціокультурні орієнтації українського селянства (політична поведінка, ставлення до політичних сил і партій, до Селянського Союзу та його діяльності); діяльність ВСС на території України в період другої революції. І, на нашу думку, слід здійснити комплексний історіографічний аналіз існуючих різнопланових досліджень з окресленої тематики, від періоду його утворення до нинішнього часу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Водовозов В. Крестьянский Союз Всероссийский // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. [82 т. и 4 доп.] Санкт-Петербург, 1890-1907; 1974-1985.
2. Енциклопедія історії України: в 5 т. / ред. кол. В.А. Смолій та ін. Київ: Наук. думка, 2003. Т. 1. 688 с.
3. Енциклопедія Українознавства. В 10 т. / Гол. ред. В. Кубійович. Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954-1989. 401 с.
4. Железняк М. Енциклопедія Сучасної України: історія, сучасний стан та перспективи // Енциклопедичний вісник України. 2000. Ч. 1. С. 5-9.
5. Ленін В.І. Повне зібрання творів. 55 тт. Київ: Вид-во політичної літератури України, 1970-1975. Т. 12. С. 311.
6. Радянська енциклопедія історії України. АН УРСР: у 4 т. / відпов. ред. А.Д. Скаба. Київ: Київська книжкова фабрика, 1969. Т. 1.
7. Радянська енциклопедія історії України. АН УРСР: у 4 т. / відпов. ред. А.Д. Скаба. Київ: Київська книжкова фабрика, 1972. Т. 4. 562 с.
8. Радянська енциклопедія історії України. АН УРСР: у 4 т. / відпов. ред. А.Д. Скаба. Київ: Київська книжкова фабрика, 1971 р. Т. 3. 576 с.
9. Симонова М.С. Крестьянский Союз Всероссийский // Советская историческая энциклопедия. Москва: Сов. энциклопедия, 1965. Т. 8. С. 110-112.
10. Украинский Советский Энциклопедический Словарь: в 3 т. / редкол.: А.В. Кудрицкий (отв.ред.) и др. Київ: Глав. Ред. УСЭ. Т. 2. 1988. 768 с.
11. Українська радянська енциклопедія (УРЕ): у 12 т. 1974-1985. URL: <http://leksika.com.ua/ure>

Бундак Олена *Всеросійський селянський союз в енциклопедичних виданнях*

У статті здійснено аналіз інтерпретації різноманітних аспектів утворення та функціонування найбільш масової селянської організації на теренах царської Росії – Всеросійського Селянського Союзу (ВСС) в енциклопедичних виданнях. Підкреслено, що висвітлення ВСС у виданнях радянського періоду відбувалося з наперед визначених і запрограмованих позицій. Вони ґрунтувалися на марксистсько-ленінській методології та цензурному тискові. Енциклопедичні видання періоду Незалежності неоднозначно трактують існування цієї селянської організації. Одні видання намагаються подати «по-новому» уже існуючий матеріал, не намагаючись відійти від існуючих стереотипів, інші – або взагалі не згадують, або намагаються з нових методологічних позицій відтворити повну картину нашої історії.

Ключові слова: *Всеросійський селянський Союз, історіографія, енциклопедичні видання*

Бундак Елена *Всероссийский крестьянский союз в энциклопедических изданиях*

В статье осуществлен анализ интерпретации различных аспектов создания и функционирования наиболее массовой крестьянской организации на территории царской России – Всероссийского Крестьянского Союза (ВКС) в энциклопедических изданиях. Подчеркнуто, что освещение ВКС в изданиях советского периода происходило с заранее определенных и запрограммированных позиций. Они основывались на марксистско-ленинской методологии и цензурном давлении. Энциклопедические издания периода Независимости неоднозначно трактуют существования этой крестьянской организации. Одни издания пытаются представить «по-новому» уже существующий материал, не пытаются

отойти от существующих стереотипов, остальные – либо вообще не упоминают или пытаются из новых методологических позиций воссоздать полную картину нашей истории.

Ключевые слова: Всероссийский Крестьянский Союз, историография, энциклопедические издания

Bundak Olena *All-Russia Peasant Union In The Encyclopaedic Editions*

The interpretation of various aspects of formation and functioning of All-Russia Peasant Union, the most mass peasant organisation in the territory of Tsarist Russia and Ukraine, in the encyclopaedic editions is analyzed. The coverage of All-Russia Peasant Union in Soviet literature is accentuated to occur from determined in advance and programmed positions. They were founded on Leninist-Marxist methodology and under censored pressure. Encyclopaedic editions of Independence's period treated the Union ambiguously. Some editions try to present the material in new variation and not to abandon the established conventions; the other do not mention the Union, or try to reproduce the history from new methodological positions.

All-Russia Peasant Union's work was analyzed and it attests to the fact that we need more detailed information in the encyclopaedic editions. The main focus of modern history is on objective presentation of Ukraine's history with the accent on the extirpation of unexplored facts, based on a huge factological mass of information, republication of emigrational and Diaspora's literature, introduction of heritage, unallowed in Soviet period.

Encyclopedic editions are the part of national science and culture, and take special place in European and world science because they do not only generalize and summarize our conception of knowledge but also represent it to the society.

Keywords: All-Russia Peasant Union, historiography, encyclopaedias

Надійшла до редакції 30.01.2018 р.